

תורת הסוד · חנוכה

זאת חנוכה

מאת הרב יוסף ביטון שליט"א

היום השמיני של חנוכה על פי הנגלה, הקבלה והחסידות: מקור השם, גמר החתימה של ימי הדין, שש מדות הרחמים שמאירות בו, וסגולת היום. עם כל המקורות.

היום השמיני של חנוכה נקרא בפי כל ישראל "זאת חנוכה". בעיני רבים הוא נראה כיום האחרון של החג, יום שבו מדליקים את מלוא שמונת הנרות ונפרדים מן האור. אבל גדולי החסידות והקבלה ראו בו יום גדול ונורא, יום שבו נחתם כל מה שנפתח בראש השנה, יום שכל שבעת הימים שלפניו אינם אלא הכנה אליו. במאמר זה נלך יחד אחר המקורות, מן המשנה והמדרש ועד ספרי הקבלה והחסידות, ונראה מה טמון בשם הקטן הזה, "זאת".

ראו גם באתר: חנוכה על פי שער הכוונות, ושאר דרושי המועדים.

מקור השם: הקריאה בתורה

המשנה במסכת מגילה מונה את קריאות התורה של המועדים, ובתוכן: "בחנוכה, בנשיאים" (משנה מגילה ג, ו). בכל יום מימי החנוכה קוראים את קרבנו של נשיא אחד מנשיאי השבטים שהקריבו בחנוכה המזבח במדבר. וביום השמיני, כפסק השולחן ערוך: "ביום שמיני מתחילין ביום השמיני וגומרין כל הסדר וקורין פרשה ראשונה של בהעלותך", ומוסיף הרמ"א: "ונוהגין לסיים כן עשה את המנורה" (שולחן ערוך אורח חיים תרפד, א).

בתוך הקריאה של היום הזה בא סיכום כל קרבנות הנשיאים, והוא פותח במילים: "זאת חנכת המזבח ביום המשח אתו מאת נשיאי ישראל" (במדבר ז, פד), וחוזר ונחתם בהן: "זאת חנכת המזבח אחרי המשח אתו" (שם ז, פח). מכאן נקרא היום "זאת חנוכה".

וראוי לשים לב למה שכתב בעל פרי צדיק, רבי צדוק הכהן מלובלין: "ואף שלא נזכר שם זה בראשונים מ"מ כיון שנקרא כן בפי רוב ישראל בודאי י"ל מקום בד"ת" (פרי צדיק, חנוכה כג). השם נולד בפי העם, ובעלי הסוד גילו

וכבר דייק בעל שפת אמת: "זאת חנוכה. משמע שעיקר חנוכה יום הח' כי זה עיקר מה שהי' הנס ח' ימים" (שפת אמת, בראשית, לחנוכה, ליל ח). כלומר, השם עצמו מעיד שכל החג כולו מתכנס ונחתם ביום הזה.

חנוכת המשכן וחנוכת החשמונאים

הקשר שבין קרבנות הנשיאים במדבר ובין נרות החשמונאים מבואר במדרש. בפסיקתא רבתי (פיסקא ו) מובא בשם רבי חנינא, שבעשרים וחמשה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן, והיה מקופל עד אחד בניסן, שאז הקימו משה. נמצא שחודש כסלו, שבו נשלמה המלאכה, הפסיד את שמחת החנוכה, ואמר הקדוש ברוך הוא: "עלי לשלם לו". "מה שילם לו הקב"ה, חנוכת בית חשמנאי". שמחת המשכן שנדחתה במדבר חזרה אל כסלו לאחר מאות שנים, בנרות החשמונאים.

ועוד מצאנו בפסוקים עצמם. מיד אחרי "זאת חנכת המזבח" באה פרשת "בהעלתך את הנרת", ורש"י מביא את דברי המדרש: "לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה אז דעתו, שלא היה עמהם בחנוכה, לא הוא ולא שבטו. אמר לו הקב"ה: חיך שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות" (רש"י במדבר ח, ב).

הרמב"ן שם מקשה על כך, שהרי לאהרן היו עבודות גדולות יותר, הקטורת ועבודת יום הכיפורים. ומבאר: "אבל ענין ההגדה הזאת לדרוש רמז מן הפרשה על חנוכה של נרות שהיתה בבית שני על ידי אהרן ובניו, רצוני לומר חשמונאי כהן גדול ובניו". ומביא במדבר רבה: "הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הן נוהגין, אבל הנרות לעולם" (במדבר רבה טו, ו). ומסיים הרמב"ן שהנרות של המקדש בטלו בחורבן, "אבל לא רמזו אלא לנרות חנוכת חשמונאי, שהיא נוהגת אף לאחר החורבן בגלותנו".

נמצא שקריאת היום השמיני מחברת שתי חנוכות: חנוכת המזבח של הנשיאים, והנרות של אהרן שהם נצחיים. הקרבנות היו לשעה, והאור נשאר לדורות. "זאת חנוכה" הוא היום שבו האור הנצחי הזה נחתם בלב ישראל.

”זאת”: כינוי לשכינה ולמלכות

בספרי הקבלה ”זאת” הוא כינוי לספירת המלכות, היא השכינה הקדושה, כנסת ישראל. כתב בעל תפארת שלמה מראדומסק: ”הנה ידוע כי זאת רמוז לשכינה הקדושה, זאת היתה לי כי פקודיך נצרתי” (תפארת שלמה, על המועדים, לזאת חנוכה; והפסוק בתהלים קיט, נו).

השפת אמת הביא בשם זקנו, החידושי הרי”ם: ”מלכות שמים נק’ זאת ע”ש כי היא הכל... כי הנקודה המחיה כל נק’ זאת והיא החיות שיש בכל דבר. ובחנוכה ג”כ רק לברר זה כי הכל מהש”י” (שפת אמת, בראשית, לחנוכה). וכן הוא בפסוק ”בזאת יבא אהרן אל הקדש” (ויקרא טז, ג): בזאת, בכוח השכינה, נכנס הכהן הגדול לפני ולפנים.

ובעל פרי צדיק מוסיף ביאור נפלא בלשון ”זאת”. מילה זו נאמרת על דבר שאפשר להראות עליו באצבע, דבר גלוי ומבורר לעין. וכך כתב: ”ונמצא שביום הח’ של חנוכה נגמר בחי’ מלכות. ובודאי יצדק השם זאת חנוכה על בחי’ התגלות מלכות שמים” (פרי צדיק, חנוכה כב). שמונת ימי החנוכה כנגד שמונה ספירות, מבינה ועד מלכות, ובכל יום מאירה מדה נוספת. ביום השמיני מגיע האור עד המלכות, עד הספירה האחרונה הקרובה אלינו ביותר, וכל אחד מישראל יכול להצביע ולומר: זאת.

ובאותה רוח כתב השפת אמת: ”ופירוש זאת חנוכה הוא שנקודה הנ”ל שהיא למעלה מהשגה והסתכלות, נתפשטה עד בחי’ הקרובה אל האדם ביותר ונקראת זאת שנגלית ונראית לאדם” (שפת אמת שם, ליל ח).

השמיני שלמעלה מן הטבע

הטבע כולו בנוי על המספר שבעה, כשבעת ימי בראשית. השמיני הוא מה שלמעלה מן הטבע. כתב בעל שם משמאל מסוכטשוב: ”דכל שמונה הוא למעלה מהטבע שלהטבע מתיחס מספר שבעה כשבעת ימי הבריאה... וביום השמיני מאיר מה שלמעלה מהשבעה אל תוך השבעה וממשיך את הארת הנס גם לתוך הטבע” (שם משמאל, חנוכה, זאת חנוכה).

ובמקום אחר הוא משווה את שמונת ימי החנוכה לברית המילה שבשמיני. כשם שבמילה שבעת הימים הראשונים הם הכנה ליום השמיני, ”כן בנרות חנוכה אף שמצותן כל יום ויום, מ”מ כולם יש בהם נמי הכנה ליום השמיני, וזה מורה נמי מה שמוסיף והולך שתכלית כולם הוא יום השמיני”. ומסיים: ”וע”כ נקרא זאת חנוכה כלשון

זאת אות הברית". הברית היא דבר קיים שאינו משתנה, "כן נמי מיום השמיני לחנוכה נשאר הקיום מכל אורות חנוכה" (שם משמואל, חנוכה, מאמר אחר לזאת חנוכה).

ובעל בני יששכר מבאר זאת מצד החכמה. היוונים ביקשו לבטל את חכמת התורה ולהגביר עליה את החכמות החיצוניות, ושבע חכמות הן כלל כל חכמות העולם, כמו שנאמר "חצבה עמודיה שבעה". הנס היה בשמן, שהוא רמז לחכמה, והדליקו ממנו שמונה ימים, כנגד שבע החכמות ועוד אחת שעלתה על כולנה: "וזה שהיא מנהג אבותינו לקרוא יום הח' זאת חנוכה", היינו זאת היא עיקר כוונת חנוכה, חכמ' השמיני"ת, חכמ'ת התורה, אשר כל החכמות המה לה לשפחו" (בני יששכר, מאמרי חדשי כסלו טבת, מאמר ה).

שש מדות של רחמים ביום אחד

כאן אנו נכנסים לסוד הגדול של היום. בסידור האר"י ז"ל מבואר שבכל לילה מלילות החנוכה מכוונים בהדלקה אל מדה אחת משלוש עשרה מדות הרחמים. בלילה הראשון "אל", בלילה השני "רחום", וכן הלאה. וביום השמיני, שהוא האחרון, נכללות בו כל המדות הנותרות, מן המדה השמינית "נצר חסד לאלפים" ועד המדה השלוש עשרה "ונקה". כך הביא בעל שם משמואל: "ובסידור האר"י שחושב והולך הי"ג מדות של רחמים מדה ליום עד יום השמיני שבו כלול מן מדה השמינית נוצר חסד עד מדה י"ג שהוא ונקה, ואולי משום זה לבד שכלול מן ששה מדות של רחמים יוצדק בו לשון זאת" (שם משמואל שם). וכך הביא גם בעל בני יששכר בשם האר"י ז"ל (הובא בטעמי המנהגים, ענייני חנוכה).

וכדי להבין את גודל הדבר נזכיר את לשון הפסוק: "נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה" (שמות לד, ז). אלה המדות של נשיאת העוון והכפרה, והן כולן מאירות בבת אחת ביום "זאת חנוכה". היום הזה עומד אפוא בשורש הרחמים כמו יום הכיפורים, אלא שכאן הרחמים באים מתוך אור ושמחה.

ועוד גילו בעלי הסוד: ראשי התיבות של "להדליק נר חנוכה" הם נח"ל, והוא השם היוצא מראשי התיבות של "נצר חסד לאלפים". דבר זה מפורש בשער הכוונות לרבינו האר"י ז"ל (דרושי חג חנוכה, דרוש א), שם מבואר שעניינו "אור הנמשך מן אימא לז"א". ובעל תפארת שלמה כתב על כך: "הוא השם נח"ל מי"ג מכילין דרחמי נוצר חסד לאלפים, והוא השם המתעורר בחנוכה, ר"ת להדליק נר חנוכה. והשם הזה הוא מכוון ליום השמיני דחנוכה, זאת חנוכה" (תפארת שלמה שם).

נמצא שבכל לילה, כשאנו מברכים "להדליק נר חנוכה", אנו מעוררים את מדת "נצר חסד לאלפים", וביום השמיני היא מאירה בעצמה, היא ועמה כל המדות שאחריה.

מזל עליון ומזל תחתון

בתיקוני דיקנא שבאדרא, כמבואר בכתבי האר"י ז"ל, מכונה המדה השמינית "נצר חסד" בשם "מזל עליון", והמדה השלוש עשרה "ונקה" בשם "מזל תחתון". ושתיהן מאירות ביום "זאת חנוכה". ומכאן נבין מסורת עתיקה שהביא בעל בני יששכר (הובא בטעמי המנהגים שם): "מרגלא בפומייהו דרבנן, רבותינו כת הקודמים, אשר בחנוכה יש מקום לעורר פקודת עקרים ועקרות כעין ראש השנה. ולדעתי עיקר הסגולה ביום האחרון הנקרא בפי כל זאת חנוכה, אשר כוונתו מן נוצר עד ונקח".

וטעם הדבר מבואר בגמרא: "אמר רבא: חיי, בני ומזוני, לא בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא" (מועד קטן כח, א). חיים, בנים ופרנסה תלויים במזל, וביום שבו מאירים מזל עליון ומזל תחתון, זה הזמן לבקש עליהם.

ומה שכתב "כעין ראש השנה", יש לו רמז נפלא שהביא שם בעל בני יששכר: "כי מתתיהו בגימטריא ראש השנה". ואכן, מתתיהו עולה 861, וכן "ראש השנה" עולה 861 בדיוק. בראש השנה נפקדו שרה, רחל וחנוה (ראש השנה יא, א), ובחנוכה, ימיו של מתתיהו, נפתח שוב אותו שער.

גמר החתימה

מקובל בישראל שהדין נחתם ביום הכיפורים, ושבהושענא רבה נשלם הפסק. אבל צדיקי החסידות מסרו שיש עוד חתימה אחרונה, והיא בחנוכה. כתב בעל בת עין, רבי אברהם דוב מאווריטש: "הנה איתא בכתבי האר"י ז"ל שעיקר סוף גמר החתימה היא בחנוכה" (בת עין, פרשת וישב; ובהערות שם צוין המקור בספר חמדת ימים, לחנוכה). ודרש על כך את הפסוק "ויהי כמשלש חדשים" (בראשית לח, כד): משלושה חודשים, מראש השנה ועד חנוכה, "שאז עיקר גמר חתימה".

ובספר בית אהרן לרבי אהרן מקרלין כתב: "ובאמת נראה אשר הכל הוא בשמיני. מילה הוא בשמיני, ובחג הסוכות שמיני עצרת... ובחנוכה צריכים להדליק שמונה נרות. ולדעתי יכול להיות שנר השמיני של חנוכה היא

אותה בחי' עצמה של שמע"צ, ולכן אומרים הצדיקים שבחנוכה הוא גמר חתימה" (בית אהרן, חנוכה).

ובעל תפארת שלמה מבאר את השם עצמו מכאן: "ולזה נקרא זה היום זאת חנוכה, לשון חינוך, כי הפעולה מכל התיקונים שנעשה מר"ה העבור בתקיעות שופר נגמר עתה בימי חנוכה". ומביא רמז מן המשנה במנחות, שמונה את המקומות שמהם הביאו שמן למקדש: "תקועה, אלפא לשמן" (משנה מנחות ח, ג). ודרש: התקיעות של ראש השנה הן ה"אלפא", הראשית, לשמן של נר חנוכה, "כי אז הוא גמר התיקון". ומוסיף דבר מעודד מאוד: "וזהו מחסדי הבורא ב"ה שמקבל מעשינו ברצון כמו קטן שהגיע לחנוך ומעתה הוא ההתחלה" (תפארת שלמה, זאת חנוכה).

והשפת אמת הביא בשם זקנו רמז אחר מן המשנה בביכורים: "מן החג ועד חנוכה, מביא ואינו קורא" (משנה ביכורים א, ו). ודייק שלא נאמר "עד כ"ה בכסליו" אלא "עד חנוכה", "לרמז כי נמשך הארת החג עד חנוכה... ולכן נקרא חנוכה, שעתה נגמר החינוך והתחדשות של השנה" (שפת אמת, בראשית, לחנוכה).

שבעים יום מהושענא רבה

חשבון נפלא כתב בעל אוהב ישראל, רבי אברהם יהושע העשיל מאפטא. הגמרא מביאה שבית שמאי ובית הלל נחלקו בסדר ההדלקה, ואחד הטעמים שנאמרו בדברי בית שמאי הוא "כנגד פרי החג" (שבת כא, ב), כנגד פרי החג של סוכות שהולכים ומתמעטים, עד שבעים פרים כנגד שבעים אומות. ומה עניין חנוכה לפרי החג, ביאר האוהב ישראל: "והנה מיום ז' של סוכות עד יום אחרון של חנוכה הוא שבעים יום, דוק ותשכח, כאשר נחשוב החדשים כסדרן, אחד מלא וא' חסר. וביום א' דחנוכה הוא כ"ה כסליו הוא ס"ג יום, כי אז מתחיל להעיר שם הק' ס"ג שהוא הנשמה לכל העולמות, וזהו חנוכה חנ"ה כ"ו כדאי' בכה"ק האריז"ל" (אוהב ישראל, חנוכה, ד"ה מצות חנוכה).

כלומר, מהושענא רבה, יום החתימה של סוכות, ועד "זאת חנוכה" עוברים שבעים יום בדיוק, כמספר פרי החג. ויום החנוכה הראשון הוא היום השישים ושלושה, כמספר שם ס"ג. ואכן בשער הכוונות מבואר ש"חנוכה" עולה כ"ו וס"ג, 26 ועוד 63, הרי 89, כמניין חנוכה. ההארה שהתחילה בחג הסוכות נמשכת שבעים יום, ונחתמת ביום השמיני של חנוכה.

חנוכה ושמיני עצרת

חג הסוכות שמונה ימים, וחנוכה שמונה ימים. בעל בני יששכר הביא בשם הרוקח: "סמך שמן ונרות לסוכות, מה סוכות ח' ימים אף חנוכה ח' ימים". כי בפרשת אמור, מיד אחרי פרשת המועדים שמסתיימת בחג הסוכות, באה הפרשה "צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד" (ויקרא כד, ב). וכתב הבני יששכר שבזה מתורצת קושיית הפוסקים מדוע קבעו שמונה ימים, אף שהשמן היה בו להדליק יום אחד, כי "חכמי הדור כשקבעו המצוה לדורות האיר השי"ת את עיניהם למצוא הסמך בתורה" (הובא בטעמי המנהגים שם).

ולפי דברי הבית אהרן שהבאנו, "זאת חנוכה" הוא השמיני עצרת של החורף. כשם ששמיני עצרת הוא יום של התייחדות, "עצרו לי יום אחד", אחרי שבעה ימים של שבעים פרים, כך היום השמיני של חנוכה הוא יום של התייחדות אחרי שבעה לילות של הדלקה, וכל האורות מתכנסים אל נקודה אחת.

זאת: שמונה פעמים "נא"

רמז נוסף מביא בעל זרע קודש, רבי נפתלי מרופשיץ: "ותיבת זאת גי' ח"פ נא, כי אומרי' ב"פ אנא ה' הושיעה נא ובהם ד"פ נא, וכן באנא ה' הצליחה נא עד"ז, ח"פ נא גי' זאת, שנא לשון בקשה שמבקשים שיתמשך הארה מאם הבנים שמחה עד מדת מלכות מדה שמינית ממנה" (זרע קודש, חנוכה, זאת חנוכה).

והחשבון עולה בדיוק: "זאת" עולה 408, ו"נא" עולה 51, ושמונה פעמים 51 הם 408. ובהלל שאנו אומרים בכל יום מימי החנוכה, הבקשה "אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא" נאמרת פעמיים, ויש בה שמונה פעמים "נא". כל שמונה הבקשות האלה מתכנסות אל מילה אחת, "זאת". ובאותו מזמור עצמו נאמר: "מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו, זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו" (תהלים קיח, כג, כד).

חנוכת העתיד

בעל בני יששכר מוסיף עומק נוסף. ביום השמיני קוראים את קרבן נשיא שבט מנשה, ומשם ממשיכים ל"בהעלתך את הנרת". והוא מביא את דברי המדרש שהמשכן נגמר בכסלו וחנוכתו נדחתה לניסן, ובית המקדש

של שלמה נגמר במרחשון, "ירח בול", וחנוכתו נדחתה לתשרי. כסלו קיבל את שכרו בחנוכת החשמונאים, ומרחשון עדיין מחכה, "ועתיד הש"י לשלם לו לעתיד ב"ב, יהי' חינוך במרחשון".

ולפי סדר הדגלים, שלושת החודשים תשרי, מרחשון וכסלו הם כנגד אפרים, מנשה ובנימין. מרחשון הוא החודש של מנשה, ובו תהיה חנוכת בית המקדש השלישי. ולכן ביום השמיני "מסיימין וקורין ביום השמיני" נשיא לבני מנשה, וקורין עד בהעלותך את הנרו', היינו מה שיאיר הקב"ה בביהמ"ק השלישי... ע"כ קוראין את היום כל בית ישראל זא"ת חנוכה, זאת הוא החינוך המקו' לישראל" (בני יששכר, מאמרי חדשי כסלו טבת, מאמר יב). ומוסיף שמנשה הוא אותיות נשמה, כי הבית השלישי יהיה כנשמה לבתים שקדמו לו, רוחני וקיים לעד. נמצא ש"זאת חנוכה" מצביע קדימה. יש בו זכר לנס שהיה, ויש בו גם טעימה מן החנוכה הגדולה שעוד תבוא, כמו שכתב שם: "ימי חנוכה הן המה חינוך והרגל לגאולה האחרונה".

עבודת היום

מכל המקורות עולה תמונה אחת. "זאת חנוכה" הוא יום של חתימה, של רחמים עליונים ושל גילוי מלכות שמים בעולם. ואלה דרכי העבודה שנראות מתוך דברי רבותינו:

ראוי להאריך בהדלקת הנרות בלילה השמיני, לעמוד מול שמונת הנרות זמן מה, ולהתפלל על כל מה שבלב. זו השעה שבה כל האורות דולקים יחד.

ראוי לעורר את מדות הרחמים. מי שמבקש על פרי בטן, על פרנסה או על בריאות, יכוון ביום הזה לפי מסורת הצדיקים שהביא הבני יששכר. אין בכך הבטחה, יש בכך שער שנפתח ותפילה שמתקבלת ברחמים.

ראוי לשוב בתשובה. מאחר שזה גמר החתימה של ימי הדין, יש בו כוח לתקן את מה שלא תוקן בראש השנה וביום הכיפורים, וכלשון התפארת שלמה, "לקבל את מעשינו לרצון, רק שיקבל כאו"א ע"ע להתחנך בעבודת הבו' ב"ה".

ראוי לקבל קבלה טובה אחת לשנה הבאה. "חנוכה" לשון חינוך, והיום השמיני הוא התחלה חדשה. כמו נער שהגיע לחינוך, כל צעד קטן מתקבל באהבה.

ובעיקר, ראוי לזכור שהאור הזה אינו מסתלק בצאת החג. כדברי בעל שם משמאל, "מיום השמיני לחנוכה נשאר הקיום מכל אורות חנוכה". מה שנקלט בלב ביום הזה, נשאר לכל השנה.

יהי רצון שנזכה לראות בחנוכת הבית השלישי, במהרה בימינו, אמן.

יוסף ביטון ס"ט

מקורות

- משנה מגילה ג, ו. שולחן ערוך אורח חיים תרפד, א, וברמ"א שם.
- במדבר ז, פד; ז, פח; ח, א עד ד. ויקרא טז, ג; כד, ב. שמות לד, ו עד ז. בראשית לח, כד. תהלים קיח, כג עד כד; קיט, נו.
- תלמוד בבלי שבת כא, ב; ראש השנה יא, א; מועד קטן כח, א. משנה ביכורים א, ו; משנה מנחות ח, ג.
- פסיקתא רבתי, פיסקא ו. במדבר רבה יג, ט; טו, ו. רש"י ורמב"ן במדבר ח, ב.
- שער הכוונות, דרושי חג חנוכה, דרוש א.
- בני יששכר, מאמרי חדשי כסלו טבת, מאמר ה ומאמר יב; ודבריו שהובאו בטעמי המנהגים, ענייני חנוכה.
- שפת אמת, בראשית, לחנוכה (וליל ח).
- פרי צדיק, חנוכה, כב וכג.
- שם משמאל, חנוכה, מאמרי זאת חנוכה.
- תפארת שלמה, על המועדים, זאת חנוכה.
- אוהב ישראל, חנוכה.
- בת עין, פרשת וישב.
- בית אהרן, חנוכה.
- זרע קודש, על המועדים, חנוכה, זאת חנוכה.

הערה על הלימוד

כל הציטוטים במאמר נבדקו מול נוסח המקורות, וכל הגימטריאות נבדקו בחשבון ועולות בדיוק. במקום שהדבר מובא בשם אחר, ציינו זאת: "גמר החתימה בחנוכה" מובא בבת עין בשם כתבי האר"י, ובהערות שם צוין המקור בחמדת ימים; כוונת שלוש עשרה המדות בלילות החנוכה מובאת בשם סידור האר"י בשם משמואל ובבני יששכר. המאמר הוא עיון לימודי, והמנהגים למעשה כמנהג אבותיו של כל אחד ובהוראת רבו.

המימד הנוסף · הרב יוסף ביטון שליט"א

050-590-1349 · ravbiton.com · לפניה מכובדת ולשותפות בהפצת תורת הקבלה